

ZAKONODAVSTVO I PRAKSA

UDK 341.231.14:343.22-053.6

Prihvaćeno: 27.6.2018.

*Dorđe Ignjatović**

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

MEĐUNARODNI IZVORI PRAVA IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA PREMA MALOLETNICIMA – DOKUMENTI UJEDINJENIH NACIJA

Apstrakt: Ujedinjene nacije razvile su poslednjih decenija živu legislativnu aktivnost u nameri da usmere i postave standarde u izvršenju krivičnih sankcija prema maloletnicima. U radu je ukazano na odredbe kako onih od tih instrumenata čije odredbe se u celini primenjuju na izvršenje krivičnih sankcija prema ovoj kategoriji lica („primarni izvori“), kao i onih koji samo uzgred dodiruju ovu problematiku („sekundarni izvori“) Kao sekundarni izvori navedeni su Konvencija o prvima deteta, Standardna minimalna pravila za maloletničko pravosuđe, Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije, Svetski akcioni program za mlade u XXI veku i Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenici (Nelson Mandela pravila); primarni izvori su Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode i Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu. Njihovim donošenjem, Svetska organizacija snažno je uticala na razvoj onoga što bismo mogli nazvati „Krivično izvršno pravo za maloletnike“.

Ključne reči: Maloletnici, krivične sankcije, izvršenje, Ujedinjene nacije, rezolucije, konvencije.

UVOD

Pre nešto više od četvrt veka Generalna skupština Ujedinjenih nacija (UN) donela je Rezoluciju o Svetskom akcionom programu za mlade u XXI veku¹ u kojoj je ukazano na činjenicu da mladi čine skoro petinu (18%) ukupne svetske populacije i da oni predstavljaju glavni ljudski resurs razvoja i ključnog aktera budućih društvenih promena, ekonomskog razvoja i tehnoloških inovacija. Zbog toga je određeno

* Redovni profesor, ignjat@ius.bg.ac.rs

1 UN World Programme of Action for Youth to the Year 2000 na Beyond (A/RES/50/80), 14 Decembar 1995. Njeno donošenje inicirano je nekoliko godina ranije Rezolucijom 45/103 od 14. decembra 1990.

deset prioriteta koje bi sve zemlje trebalo da imaju u vidu ako žele da ova kategorija lica odigra ulogu koja joj je namenjena. Uz još osam drugih², naveden su i dve koje su povezane sa osnovnom temom kojom se bavimo u ovom radu.

Ta činjenica pokazuje da se i u dokumentima koji se na najopštiji način bave pitanjima mladih tretiraju pitanja koja se dodiruju sa materijom izvršenja krivičnih sankcija. I ostali međunarodni izvori koji se na neki način bave ovom problematikom već decenijama posebnu pažnju posvećuju mladim licima. Zahvaljujući tome, vremenom je stvoren, kako na svetskom, tako i na regionalnom planu, čitav sistem konvencija, rezolucija, preporuka koji na poseban način tretira mlade u procesu izvršenja krivičnih sankcija. U ovom radu bavićemo se onim od njih koje su donete u okviru Svetske organizacije. No, pre no što pređemo na izlaganje, potrebno je dati nekoliko napomena.

Prva se tiče terminologije koja bi mogla da dovede do zabune: za razliku od napred navedene Konvencije koja koristi izraz „mladi“³, međunarodni dokumenti koje ćemo analizirati kao genusni pojam za sva lica koja nisu punoletna koriste izraz „deca“, što bi – ako se uzme da je u uporednom pravu najčešće rešenje da se punoletstvo stiže sa navršenom osamnaestom godinom – značilo da se ne pravi razlika između lica kojima se ne bavi krivično pravo (kod nas u uzrastu do 14 godina – „deca“) i onih koja to su krivično odgovorna / sposobna za snošenje krivice („maloletnici“) ⁴. U ovom radu, bavićemo se prevashodno maloletnicima zato što se deci ne mogu izreći (pa, prema tome, ni izvršiti) krivične sankcije.

Druga napomena odnosi se na činjenicu da se odredbe nekih od navedenih dokumenata poklapaju jer se odnose na sličnu materiju. Iako se ovakvom načinu izlaganja mogu staviti prigovori, on je svesno izabran kako bi se na jednom mestu našle odredbe o izvršenju iz najvažnijih međunarodnih instrumenata koji regulišu materiju kojom se u ovom radu bavimo.

U daljem izlaganju ukazaćemo na dokumente koje su usvojile UN. U tom kontekstu, biće⁵ izvršena načelna podela na primarne (čije se sve odredbe primenjuju na nepunolletna lica) i sekundarne (koje izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima samo uzgred pominju).

1. SEKUNDARNI IZVORI

Od pet dokumenata koji su ovde navedeni, posebno se izdvaju prvi i poslednji: *Konvencija UN o pravima deteta* i *Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenici* (*Nelson Mandela pravila*). Oni se mogu smatrati najvažnijim sekun-

-
- 2 To su: – obrazovanje; – zaposlenost; – neuhranjenost i siromaštvo; – zdravlje; – (fizičko i društveno) okruženje; – korišćenje slobodnog vremena; – položaj devojčica i devojaka; – potpuno i efektivno učešće mladih u društvenom životu i donošenju odluka.
 - 3 Za lica koja su u uzrastu 15–24 godine. Ova kategorija je za kriminologiju interesantna jer ona, prema mnogim istraživanjima, čine „starosnu grupu maksimalno opterećenu kriminalitetom“ – v. Hagan /2010:32/; Ignjatović /2018:108/.
 - 4 U pogledu uzrasta u kome mladi u Evropi „ulazi u krivični sistem“ postoje u komparativnom pravu različita rešenja koja idu od 7 do 15 godina –v. Kourakis /2003/; Škulić /2010/.
 - 5 Slično kao u monografiji *Pravo izvršenja krivičnih sankcija* činimo sa svim izvorima ove grane prava –v. Ignjatović /2018a:34/.

darnim izvorima. Uz njih, navedena su i *Standardna minimalna pravila za maloletničko pravosuđe*, *Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije* i *Svetski akcioni program za mlade u XXI veku*⁶.

Istina, i najopštiji akt Svetske organizacije koji je temelj ljudskih prava u savremenom svetu – *Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima* iz 1948.⁷ pominje decu i to u odredbi člana 25 u kojoj se naglašava da materinstvo i detinjstvo uživaju posebnu zaštitu i pomoć. Takođe, tu se navodi da „sva deca – bez obzira da li su rođena u braku ili ne – uživaju istu društvenu zaštitu“. Sa izuzetkom prvog navedenog međunarodnog instrumenta (*Konvencije o pravima deteta*, koja ima najopštiji karakter), redosled izlaganja biće hronološki.

1.1. *Konvencija o pravima deteta*

Doneta 1989. godine⁸ i ratifikovana od velikog broja država⁹, *Konvencija o pravima deteta* (KPD) predstavlja neku vrstu temeljnog dokumenta koji reguliše pravni položaj deteta u savremenom svetu. Sastoji se od 54 člana podeljenih u tri celine. Za pitanja koja obrađujemo o ovom radu od značaja su one sadržane u Prvom delu i to naročito članovi od 37 i dalje. Pre njih, u *Konvenciji* se određuje (čl. 1) ko se smatra detetom („svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina“, ukoliko se prema nacionalnom zakonodavstvu punoletstvo ne stiće ranije); da se njene odredbe primenjuje bez diskriminacije (čl. 2); da su u postupanju od prvenstvenog značaja najbolji interesi deteta; da svako dete samim rođenjem ima pravo na život, kao i da su strane ugovornice u i obavezi da u najvećoj mogućoj meri obezbede opstanak i razvoj deteta (čl. 6); da se obavezuju da poštuju detetov identitet, ime i porodične odnose (čl. 8); da obezbede da dete ne bude odvojeno od svojih roditelja – osim kada nadležni organi ne procene da je takvo odvajanje u najboljem interesu deteta, a ukoliko je do razdvajanja došlo zbog pritvaranja, hapšenja ... strane ugovornice su obavezne da roditeljima, detetu ili drugom članu porodice pruže neophodne informacije o tome gde se odsutni član porodice nalazi (čl. 9); takođe, preduzeće se mere protiv nezakonitog prebacivanja dece u inostranstvo (čl. 11); detetu koje je u stanju da formira sopstveno mišljenje biće obezbeđeno da ga izrazi, a posebno će mu biti omogućeno da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji ga se tiču – neposredno ili preko zastupnika odn. odgovarajućeg organa (čl. 12); dete ima prvo na slobodu izražavanja (čl. 13), slobodu misli, savesti i veroispovesti (čl. 14); slobodu udruživanja i mirnog okupljanja (čl. 15); dete uživa zakonsku zašti-

6 Ovo je malo slobodniji prevod ovog dokumenta, dok bi on bukvalno glasio „*Svetski akcioni program za mlade u godini 2000-toj i nadalje*“.

7 *Universal Declaration of Human Rights, General Assembly resolution 217 A, Paris, 10 December 1948.*

8 *UN Convention on the Rights on the Child, General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989.*

9 Stupila na snagu septembra 1990. kada ju je ratifikovalo prvih 20 država. Njihov broj je u međuvremenu narastao na 196 i – osim SAD – to su učinile sve članice UN. Postala je deo našeg pravnog sistema od decembra 1990.

tu od proizvoljnog i ili nezakonitog mešanja u njegovu privatnost, porodicu, dom ili prepisku odn. od nezakonitih napada na njegovu čast i ugled (čl. 16).

Ostale odredbe prvog dela odnose se na sredstva javnog informisanja (čl. 17), obaveze roditelja (čl. 17), zaštitu deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povređivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja, eksploatacije – uključujući seksualno zlostavljanje (čl. 19); prava dece sa fizičkim i mentalnim smetnjama (čl. 23); pravo deteta na uživanje najviših ostvarivih zdravstvenih standarda (čl. 24), na socijalnu zaštitu (čl. 26), životni standard koji odgovara detetovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i socijalnom razvoju (čl. 27); na pravo deteta na obrazovanje (čl. 28 i 29); na obavezu strana ugovornica da štiti dete od svih oblika iskorišćavanja štetnih po detetovu dobrobit – ekonomsko iskorišćavanje (čl. 32), nezakonita upotreba narkotika (čl. 33), seksualno iskorišćavanje (čl. 34) i trgovina ljudima (čl. 35).

Odredbe koje su neposredno povezane sa krivičnim postupanjem prema maloletnicima sadrže niz važnih pravila, od kojih ćemo se posebno zadržati na onima koja se tiču njihovog kažnjavanja.

Član 37

Strane ugovornice garantuju da nijedno dete ne sme biti podvrgnuto torturi ili drugom okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju. Takođe, licima mlađim od 18 godina ne mogu biti izrečene smrtna kazna ili doživotni zatvor bez prava na uslovni otpust;

nijedno dete ne može biti nezakonito ili proizvoljno lišeno slobode. Hapšenje i zatvaranje deteta mora biti u skladu sa zakonom i primenjeno samo kao poslednja mera, i to najkraćem mogućem vremenu;

sa detetom lišenim slobode postupa se humano, uz poštovanje njegovog rođenjem stečenog dostojanstva i na način koji uvažava potrebe lica njegovog uzrasta. Biće odvojeno od punoletnih (osim ako je to protivno njegovim interesima) i ima pravo na održavanje kontakta sa svojom porodicom;

dete ima pravo na pravnu i drugu pomoć odmah po lišenju slobode, kao i na brzu odluku u svakom postupku koji se prema njemu vodi.

Član 39

Strane ugovornice preduzeće odgovarajuće mere u cilju podsticanja fizičkog i psihičkog oporavka i društvene reintegracije deteta koje je bilo žrtva bilo kog oblika zanemarivanja, iskorišćavanja ili zlostavljanja, mučenja ili bilo kog drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja... Takav oporavak i reintegracija vršiće se u uslovima koji podstiču zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo deteta.

Član 40

Svakom detetu za koje se tvrdi da je prekršilo krivični zakon ili je to utvrđeno, strane ugovornice garantuju pravo na postupak koji je usklađen sa njegovim

osećajem dostojanstva i vrednosti, koji dete podstiče na poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda drugog i koji uzima u obzir uzrast deteta i činjenicu da je poželjno zalagati se za njegovu reintegraciju i preuzimanje konstruktivne uloge u društvu.

U to cilju, strane ugovornice će detetu koje je optuženo ili se protiv njega vodi postupak posebno obezbediti: – poštovanje načela zakonitosti i pretpostavke nevinosti; – mogućnost da se upozna sa optužbom i da mu se obezbedi pravna i druga pomoć; kao i da ima pravo na besplatnog prevodioca; – da nadležni organ u pravičnom postupku i u skladu sa zakonom bez odugovlačenja donese odluku; – da mu se ne može nametnuti obaveza da svedoči ili prizna krivicu; – da ima pravo žalbe višem organu; i – da se u svim fazama postupka poštuje njegovo pravo na privatnost.

Strane ugovornice se takođe obavezuju da podstiču stvaranje zakona, postupaka i organa koji se posebno bave decom koja su optužena ili je dokazano da su kršila krivični zakon, a naročito: – utvrđivanje najniže starosne granice ispod koje ne mogu biti smatrana sposobnim za kršenje krivičnog zakona; – donošenje mera za tretman takve dece izvan sudskog postupka, kada god je to moguće i poželjno. U tu svrhu, biće izgrađen sistem mera koje predstavljaju alternative institucionalnom tretmanu.

Pre jedanaest godina (2007) Komitet za prava deteta usvojio je Opšti komentar Konvencije o pravima deteta pod nazivom *Prava dece u maloletničkom pravosuđu*¹⁰ koji u Delu IV (Maloletničko pravosuđe – elementi sveobuhvatne politike) sadrži pre svega ključne rukovodne principe maloletničkog pravosuđa¹¹ i odredbe o maloletničkom pravosuđu kao delu sveobuhvatne politike (Deo V)¹².

Za nas će ovde od najvećeg značaja biti odredbe članova 85–89 Opšteg komentara KPD koji nose naziv „Postupanje i uslovi“. Tako se u čl. 85 pojašnjava značaj odredbe po kojoj svako dete lišeno slobode treba da bude odvojeno od punoletnih lica, a u čl. 86 se premeštaj maloletnika u ustanovu za punoletne zatvorenike kada navrší 18 godina vezuje za procenu šta je najbolje kako za njega, tako i za maloletnike u ustanovi kojoj je do tada bio smešten. Na obavezu da se detetu lišenom slobode obezbedi kontakt sa porodicom putem prepiske i poseta ukazuje se u čl. 87. U tom cilju, trebalo bi ih smestiti u ustanovu koja je najbliža prebivalištu članova njegove porodice.

Uz podsećanje druge međunarodne instrumente koji se odnose na položaj maloletnika lišenih slobode, Komitet u čl. 89 naglašava da u svakom slučaju lišenja slobode treba uzeti principe i pravila koji se odnose na: – neophodnost da deci bude obezbedeno fizičko okruženje i smeštaj koji su u skladu sa rehabilitacionim ciljevima; – pravo na obrazovanje koje odgovara njihovim potrebama i sposobnostima; – pravo na medicinsku zaštitu; – obavezu osoblja ustanove da podstiče kontakte sa porodicom i drugim licima; – ograničenje upotrebe sile ili prinude: oni nikada ne smeju biti sredstvo kažnjavanja; mogu se koristiti samo kada postoji opasnost od toga da će povrediti sebe ili drugih i kada su iscrpljena sva druga sredstva kontrole; – disciplinsko kažnjavanje treba da očuva dostojanstvo maloletnika i da bude

10 CRC/GC/10.

11 Koji se uglavnom poklapaju sa onima koji su navedeni u KPD –v. Ignjatović /2018a:67/.

12 Ibid.

rukovođeno ciljevima institucionalnog postupka. Zato su „strogo zabranjeni“ telesno kažnjavanje, smeštaj u samicu ili drugi oblici kažnjavanja koji mogu štetno uticati na fizičko ili mentalno zdravlje ili dobrobit tog maloletnika; – maloletniku se mora omogućiti pravo na necenzurisanu žalbu i pritužbu; – nezavisni i kvalifikovani stručnjaci treba da obavljaju redovnu i nenajavlenu kontrolu ustanova kojima su smeštena deca sa kojima imaju pravo da razgovaraju u poverljivom okruženju.

1.2. Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe

Novembra 1985. Generalna skupština UN donela je rezoluciju kojom su usvojena *Standardna minimalna pravila za maloletničko pravosuđe*¹³ (SMP/MP)¹⁴ koja su poznata i kao „Pekińska pravila“. Podeljena su na sledeće celine: Opšti principi (I deo); Istraga i krivično gonjenje (II deo); Suđenje i odlučivanje (III deo); Vaninstitucionalne mere (IV deo); Postupak u institucijama (V deo) i Istraživanje, planiranje, utvrđivanje politike i evaluacija (VI deo).

Zadržaćemo se ovde na osnovnim postavkama (1.1–1.6) jer one određuju koje su ideje vodilje za celokupni sistem maloletničkog pravosuđa (pa i onaj njegov deo koji se bavi izvršenjem sankcija i mera izrečenih maloletnicima). One se mogu svesti na sledeće konstatacije: države članice će – nastojati da unapređuju dobrobit maloletnika i njihovih porodica; – da razviju uslove koji će maloletnicima obezbediti osmišljen život u zajednici i podsticati proces ličnog razvoja i obrazovanja bez kriminaliteta i delinkvencije, naročito u periodu njihovog života kada su najviše inkliniraju antisocijalnom ponašanju; – u cilju i efikasnog, pravičnog i humanog postupanja sa maloletnicima sukobu sa zakonom i smanjenja potrebe za zakonskim intervencijama, podstiće na mobilizaciju svih raspoloživih resursa (uključujući porodicu, dobrovoljce, lokalne zajednice, škole i druge subjekte) koji mogu doprineti dobrobiti maloletnika; – maloletničko pravosuđe je nerazdvojni deo nacionalnog razvojnog procesa svake zemlje; – doprineti da se službe maloletničkog pravosuđa sistematski razvijaju i koordiniraju uz unapređenje stručnosti njihovih kadrova. Najzad, ovde je sadržana i konstatacija da će ova Pravila biti primenjivana u kontekstu ekonomskih, društvenih i kulturnih uslova dotične države članice.

Iako se i u Delu II nalaze neke odredbe koje su od značaja za krivično izvršno pravo,¹⁵ kao i u Delu III,¹⁶ ovde će biti analizirane one sadržane u dve dela koji im slede.

13 *Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („Beijing Rules“)* adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985.

14 Treba ih razlikovati od *Standardnih minimalnih pravila UN za postupanje sa zatvorenima* (SMP/PZ) o kojima će kasnije biti reči.

15 Kao one o pritvoru: da se koristi kao poslednje sredstvo i u najkraćem mogućem trajanju; da će, gde god je to moguće, biti zamenjen alternativnim merama; da maloletnici u pritvoru imaju sva prava i garancije iz SMP/PZ; u pritvoru su maloletnici odvojeni od punoletnih lica; dok su u pritvoru, maloletnicima se pruža sva neophodna zaštita i pomoć (norme 13.1 – 13.5).

16 Posebno je značajna norma 17.1 pod v) gde se mere kojima se maloletnik lišava slobode vezuje samo za situacije u kojima je on osuđen za ozbiljan prestup koji uključuje nasilje nad drugim ili ispoljava upornost u činjenju drugih teških prestupa, kao i „u slučajevima kada ne postoji drugi

Deo IV – Vaninstitucionalne mere

Prvo se ukazuje na potrebu da se odluke nadležnog organa kojima su maloletniku izrečeni nalozi sprovedu od strane tog ili drugog organa.¹⁷ Takođe, nadležni organ je ovlašćen da ih – kada to smatra prikladnim i s vremena na vreme – modifikuje u skladu sa osnovnim principima ovih Pravila.

Kako bi se olakšao proces rehabilitacije maloletnika, u svim fazama postupka sa njima, nastojace se da im se obezbede neophodni uslovi, smeštaj, ishrana, obrazovanje ili obuka za rad, zaposlenje i druga neophodna pomoć. Kako bi se nalozi nadležnog organa sprovedli, neophodno je uspostaviti saradnju sa lokalnom zajednicom, što podrazumeva angažovanje volontera i lokalnih institucija.

Deo V – Postupak u institucijama

U celini „Ciljevi postupanja u institucijama“ (26.1–26.6) ukazuje se da je cilj obuke i tretmana koji se prema maloletnicima sprovodi u ustanovama da im se omogući zaštita, obrazovanje i stručna osposobljenost da preuzmu konstruktivnu i produktivnu ulogu u društvu. Tu će im – a u cilju sveobuhvatnog razvoja – biti pružena sva neophodna (društvena, obrazovna, radna, medicinska, psihička i fizička)¹⁸ pomoć prilagođena njihovom uzrastu, polu i ličnim karakteristikama.

Maloletnici će u zavodima biti smešteni odvojeno od punoletnih. Sa maloletnim prestupnicama će biti postupano sa posebnom pažnjom, nikako manjom od one kakvu imaju muškarci. Roditeljima i staraocima će biti dozvoljen pristup maloletnicima.

Najzad, na nivou ministarstava i službi negovaće se međusektorska saradnja kako bi se (kroz školsko ili edukovanje za rad) osiguralo da maloletnici ne napuste ustanovu bez odgovarajućeg obrazovanja.

Celina „Primena Standardnih minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenicima“ (27.1–27.2) predviđa da će SMP/PZ¹⁹ i preporuke vezane za njih biti primenjene i na maloletnike smeštene u zavodima, uključujući i one koji čekaju suđenje u pritvoru. U komentaru uz ovu konstataciju precizira se da se ona odnosi na uslove života u ustanovama (način smeštaja, arhitektura, posteljina, odeća, hrana, medicinska zaštita, ispovedanje vere, disciplina, kažnjavanje i ograničenja za opasne prestupnike), kontakte sa spoljnim svetom, pritužbe i dr. Naravno, pri tome je potrebno imati u vidu potrebe maloletnika koje su vezane za njihov uzrast, pol i lične karakteristike.

Deo koji se odnosi na odobravanje uslovnog otpusta (norme 28.1–28.2) pokazuje da Pravila ona daju prednost uslovnom boravku na slobodi u odnosu na

adekvatan odgovor“. Takođe, u normi 19.1 smeštanje maloletnika u instituciju je poslednja mera i traje najkraće neophodno vreme.

17 U komentaru uz ovu odredbu se kao takvi organi navode se: odbor za odobravanje uslovnog otpusta, socijalne ustanove za mlade, socijalni radnik i „sudija za sprovođenje kazni“ (f. *judge de l'exécution des peines*).

18 Komentar naglašava da je medicinska i psihička pomoć od posebnog značaja kod narkomana i mentalno obolelih mladih smeštenih u ustanovu.

19 U pitanju su SMP/PZ iz 1955.

izdržavanje sankcije u ustanovi. Zato se konstatuje da će nadležni organ koristiti mogućnost da u najranijoj mogućoj fazi – kada god za to postoje uslovi²⁰ – odobri maloletniku uslovni otpust, uz obezbeđenu pomoć i nadzor odgovarajućih organa i uz punu podršku zajednice.

Odsek pod nazivom „Poluinstitucionalni smeštaj“ (29.1) zaokružuje ovaj deo Pravila i u njemu se ukazuje na značaj staranja i posle boravka maloletnika u zavodu. Zato se preporučuje da se tim licima obezbedi navedeni smeštaj kakav pružaju otvoreni i obrazovni domovi, dnevni smeštaj u centrima za obuku ili drugi odgovarajući oblici koji mogu pomoći maloletnika da se na pravi način reintegriše u društvo.

1.3. Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije

Ovaj dokument poznat i kao **Rijadske smernice** i usvojen je decembra 1990.²¹ i reguliše pre svega načine na koje društva treba da spreče vršenje kažnjivih dela od strane maloletnika; to se može videti iz sistematike njegovog Aneksa: I– Osnovni principi; II– Domašaj; III– Opšta prevencija; IV– Procesi socijalizacije (A. Porodica; B. Obrazovanje; C. Zajednica; D. Mediji); V– Socijalna politika; VI– Zakonodavstvo i maloletničko pravosuđe; i VII– Istraživanje, razvojna politika i saradnja.

Smernice ipak sadrže nekoliko odredaba koje se tiču materije kojom se bavimo u ovom radu. Tako se delu V– u članu 46 nalazi konstatacija da smeštaj mladih u institucije treba da bude poslednja mera primenjena u što kraćem periodu, pri čemu je ključno da bude u najboljem interesu tih lica. Među kriterijumima koji opravdavaju takvu formalnu reakciju, navode se pod e) situacije kada se u ponašanju deteta ili mladog lica ispoljila ozbiljna fizička ili psihička opasnost po njega, koju ne mogu da otklone ni roditelji ili staratelji, sam maloletnik, niti društvene službe koje nisu ovlašćene da takvom licu omoguće smeštaj.

U delu VI u članu 54 stoji da se nijedno dete ili mlado lice ne smeju podvrgnuti surovim ili degradirajućim vaspitnim i kaznenim merama kod kuće, u školi ili bilo kojoj drugoj instituciji (podvukao Đ. I.). Takođe, službenike organa za sprovođenje zakona i drugo slično osoblje treba obučiti da odgovore potrebama mladih i upoznati ih sa mogućnostima koje pružaju diverzioni programi (koji izuzimaju mlade iz pravosudnog sistema).

1.4. Svetski akcioni program za mlade u XXI veku

Kao što je u Uvodu navedeno, ovaj dokument među deset prioriteta koji se odnose na mlade, u dva tretira i materiju izvršenja krivičnih sankcija.

U delu (F) koji se bavi problematikom zavisnosti od narkotika, uz ukazivanje na razmere problema, u delu koji se odnosi na predloge za akciju, uz podsticanje

20 Čak i kada se radi o prestupnicima koji su u vreme upućivanja u zavod bili smatrani opasnim, naravno ako je ostvaren zadovoljavajući napredak u rehabilitaciji izražen u „dobrom vladanju“, učešću u programima korisnim za društvo, činjenici da nije zloupotrebio režim otvorene ustanove i sl.

21 *UN Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (“Riyadh Guidelines”) A/RES/45/112. 68th plenary meeting of General Assembly, 14 December 1990.*

učesća organizacija mladih i medicinske treninge, nalazi se i deo o tretmanu zavisnika u krivičnom pravosuđu i u sistemu kaznenih ustanova. Zaposleni u će preduzeti mere da se narkotici ne nađu i tim zavodima, a ukoliko se to ipak dogodi, takve pojave se neće tolerisati (pravilo 84). Zavisnici će biti prioriteto uključeni u tretman i biće odvojeni od ostalih (pr. 85).

Kada se radi o problematici delinkvencije i kriminaliteta²² mladih (G. – pr. 86–90) u predlozima za akciju prioritet se stavlja na preventivne programe i mere, naročito kada se radi o sprečavanju nasilja. Ako ovi zahvati fokusirani na otklanjanje uzroka²³ ne daju rezultate, takvim licima, naročito ukoliko imaju kriminalnu istoriju, sledeju rehabilitacioni programi i servisi. Tvorcima ovog dokumenta tvrde da su mladi uglavnom počinju kao učinioci lakših delikata kakvi su su razbojništvo²⁴ ili nasilničko ponašanje i zato se na njih može uticati kroz institucije i u porodičnom ambijentu. Primena zakona je deo rehabilitacionih mera. Najzad, ljudska prava zatvorenih mladih lica moraju biti zaštićena i glavnim principima kaznenog prava mora se dati odgovarajući značaj

1.5. *Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenicima (Nelson Mandela pravila)*

Doneta su decembra 2015.²⁵ u nameri da se modernizuju Standardna minimalna pravila usvojena u Ženevi 1955. godine, ona su u čast Nelsona Mandele nazvana su po njemu (u daljem tekstu SMP/PZ ili Mandela pravila).²⁶ Iako su namenjena regulisanju položaja punoletnih lica lišenih slobode jer u *Preliminarnim konstatacijama* pod brojem 4 izričito naglašavaju da nemaju za cilj da regulišu upravljanje institucijama uspostavljenim za mlade, kakvi su centri za smeštaj maloletnika ili korekzione škole, ipak konstatuju da su u njima sadržani generalni principi primenljivi i na takve ustanove. Što je još važnije, na istom mestu se kaže da kategorija „mladi zatvorenici“ uključuje sva mlada lica koja su u jurisdikciji sudova za maloletnike i posebno ističe da „mlada lica po pravilu neće biti osuđena na lišenje slobode“.

Dalje, u pravilu 45 ističe se da se primena ćelijske izolacije zabranjena prema zatvorenicima sa mentalnim i fizičkim nedostacima, ako bi se time njihovo stanje pogoršalo, dok je prema ženama i deci ono zabranjeno u vezi sa standardima i normama UN koje se odnose na sprečavanje kriminaliteta i krivičnom pravosuđu. Iako se ovde pominju „deca“, jasno je da se radi o maloletnicima i to ne samo zbog konteksta u kome je ta reč upotrebljena, nego i zbog toga što se u napomeni br. 2 izričito upućuje na pravilo 67 dokumenta pod nazivom *Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode* o koje će biti predmet izlaganja kasnije.

22 Ovdje se pravi razlika između ta dva pojma jer se očigledno ne izjednačava vršenje krivičnih dela (kriminalitet) i kršenje propisa kaznenog prava (delinkvencija).

23 Navode se: oskudica, loši životni uslovi, neodgovarajuće obrazovanje, glad, aktivnosti i činioci koji marginalizuju mlade i čine ih podložnim eksploataciji i sklonim da izaberu kriminalno i drugo devijantno ponašanje.

24 Nije jasno kako se razbojništvo može tretirati kao lakše krivično delo?

25 *UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules), General Assembly resolution 70/175, annex, adopted on 17 December 2015.*

26 –v. detaljnije: Ignjatović, 2018.b

Neka od pravila u SMP/PZ se očigledno odnose i na decu i na maloletnike. Tako se u pravilu 60 koje se odnosi na procedure pretresa lica koja posećuju zatvorenike navodi da se pregled telesnih šupljina nikada neće primeniti prema deci.

U Mandela pravilima postoje i odredbe koje se očigledno odnose na decu (o tome da zavodi u kojima su smeštene žene treba da imaju deo za pretporođajni i postporođajni tretman trudnica); da treba nastojati da se porođaj obavi u „civilnim“ porodilištima i da – i onda kada se on obavi u zavodu – taj podatak ne treba da bude naveden u detetovoj krštenici (pravilo 28); da odluka hoće li dete ostati sa roditeljima u zavodu zavisi od toga šta je njegov najbolji interes; da u tom slučaju moraju biti obezbeđene odgovarajuće prostorije i staranje za takvu decu dok nisu sa roditeljem; da takva deca ne mogu biti tretirana kao zatvorenici (pr. 29).

2. PRIMARNI IZVORI

Kao međunarodni instrumenti koji su usvojeni od Svetske organizacije, a mogu se u potpunosti primeniti prema maloletnicima prema kojima su zbog izvršenog nedozvoljenog dela izrečene mere i sankcije izdvajaju se Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode i Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu.

2.1. *Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode*

Ova Pravila usvojena rezolucijom decembra 1990.²⁷ Radi se o najpotpunijem skupu minimalnih standarda kojima se treba rukovoditi u slučajevima kada su maloletnici lišeni slobode i njihov sadržaj se delimično poklapa sa pomenutim SMP/PZ iz 1955. godine. U samoj Rezoluciji se izražava zabrinutost zbog uslova u kojima maloletnici lišeni slobode žive u nekim delovima sveta; takođe, ukazuje se na činjenicu da su izloženi zlostavljanju, viktimizaciji i kršenju prava, kao i da se u postupcima koji se prema njima vode tretiraju na isti način kao i punoletna lica; najzad, da se u ustanovama gde su lišeni slobode drže zajedno sa odraslima.

Aneks ovih Pravila sadrži sledeće odeljke: I– Osnovne perspektive; II– Domen i primena pravila; III– Uhapšeni i maloletnici koji čekaju suđenje; IV– Rukovođenje ustanovama za maloletne; i V– Osoblje.

I– Osnovne perspektive (pr. 1–10)

Pre svega, sistem maloletničkog pravosuđa treba da poštuje prava i bezbednost i da promoviše fizičku i mentalnu dobrobit maloletnika. Lišavanje slobode prema njima se može primeniti samo kao krajnje sredstvo i isključivo po principima sadržanim u *Pekinškim pravilima*. Insistira se da trajanje sankcije treba da odredi sud, kao i da treba da bude predviđena mogućnost ranijeg otpuštanja.

27 *United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (resolution 45/113, annex).*

Svrha pravila je da se spreče štetni efekti zatvaranja i ohrabri integracija u društvo. Ona treba da budu primenjena bez bilo kog oblika diskriminisanja, pri čemu religijska uverenja, kulturni i moralni stavovi maloletnika treba da budu poštovani.

Pravila treba da budu dostupna zaposlenima u organima maloletničkog pravosuđa na njihovom jeziku, kao što i zatvoreni maloletnicima koji ne poznaju dovoljno jezik ustanove treba obezbediti prevodioca.

Države treba da u svoje zakonodavstvo unesu norme sadržane u ovim Pravilima, da predvide efikasna pravna sredstva za slučaj njihovog kršenja i da ohrabre kontakte zatvorenih maloletnika sa lokalnom zajednicom.

II– Domen i primena pravila (pr. 11–16)

Ovde su pre svega sadržane definicije ključnih pojmova sadržanih u nazivu dokumenta, a zatim su data i pravila koja se odnose na principe po kojima se sprovodi lišenje slobode maloletnika.

Definicije se odnose na pojmove „maloletnik“ i „lišavanje slobode“. „Maloletnik“ je lice mlađe od 18 godina. Donja granica ispod koje se nekom licu ne može odrediti lišenje slobode mora biti određena u zakonu. Pod „lišanjem slobode“ podrazumeva se pritvaranje, zatvaranje odn. smeštanje lica po nalogu suda, upravnog ili drugog organa javne vlasti u ustanovu (javnu ili privatnu) koju ono ne može svojom voljom napustiti.

Principi koji regulišu lišenje slobode maloletnika su:

- da se ono vrši uz poštovanje njihovih ljudskih prava;
- moraju im se garantovati aktivnosti i programi koji služe održavanju njihovog zdravlja i samopoštovanja, razvijanje osećaja odgovornosti i podsticanju sposobnosti koje razvijaju njihov potencijal kao članova društva;
- mora im se omogućiti korišćenje svih prava (građanskih, ekonomskih, političkih, socijalnih i kulturnih) koja im pripadaju po nacionalnom i međunarodnom pravu²⁸ – osim onih koja su nespojiva sa lišavanjem slobode;
- zaštitu prava svakog maloletnika, a posebno u odnosu na legalitet izvršenja mera lišenja slobode, treba da obezbede nadležni organi koji nisu u sastavu sistema izvršenja;

Svi odeljci Pravila se primenjuju na sve vrste i modele ustanova u kojima su zatvoreni maloletnici, dok se odeljak III odnosi na maloletnike koji su uhapšeni ili im je određen pritvor.

III– Uhapšeni i maloletnici koji čekaju na suđenje (pr. 17–18)

Ova kategorija lica („kojima se nije sudilo“) smatra se nevinim i sa njima se mora tako i postupati. Treba da budu odvojeni od osuđenih maloletnika.

28 Istina u pravilu 16 navedena je rezerva koja relativizuje navedeno: „pravila će se primenjivati u kontekstu preovlađujućih ekonomskih, društvenih i kulturnih uslova u državama članicama“ što daje osnova da države koje ne žele da obezbede bolje uslove života zatvorenih maloletnika i dalje mogu da to pravdaju trenutnim stanjem svoje ekonomije.

Pritvor se može određivati samo u izuzetnim okolnostima, a u ostalim slučajevima treba pribegavati alternativama zatvaranju. Slučajevima kada se pritvor ipak odredi, pravosudni organi treba da daju prioritet i da postupaju tako da on traje najkraće moguće vreme.

Maloletnik koji čeka suđenje treba da ima tretman koji je predviđen za sva lica lišena slobode njegovog uzrasta, uz primenu posebnih pravila (odnose se na pretpostavku nevinosti, trajanje pritvora i okolnosti vezane za pravni i status maloletnika); ona se, uz ostalo, sastoji u sledećem: treba im – obezbediti pravo na advokata i besplatnu pravnu pomoć, uz garantovanu privatnost i poverljivost takve komunikacije; – pružiti priliku da rade uz naknadu, nastave obrazovanje ili obuku, ali se od njih ne može zahtevati da učestvuju u tim aktivnostima. Takođe, pritvor se ne može produžiti zbog učešća u njima; – dozvoliti da zadrže ili prime materijale i predmete namenjene zabavi i rekreaciji ako su u skladu sa interesima sprovođenja pravde.

IV– Rukovođenje ustanovama za maloletne (pr. 19–80)

Ovde se nalazi više celina koje regulišu sva pitanja smeštaja maloletnika u ustanove u kojima su lišeni slobode – od prijema, do njihovog povratka u zajednicu.

◆ Spisi

U poverljivom ličnom dosijeu maloletnika nalaze se sva dokumenta vezana za lišavanje slobode – od sudskih zapisnika, medicinskih nalaza, do preduzetih tretmanskih mera.²⁹ Dosije treba da bude dostupan maloletniku kako bi se izjasnio o njegovom sadržaju. Po otpuštanju iz ustanove, dosije će biti zapečaćen i posle predviđenog vremena izbrisan.

Pored ličnog dosijea, Pravila govore i o registru u koji se beleže podaci o svakom licu koje je primljeno u ustanovu. Ukoliko takav registar u ustanovi ne postoji, maloletnik ne treba da bude zatvoren u nju.

◆ Prijem, premeštaj i prelazak

Nijedno maloletno lice ne može biti primljeno u neku od ustanova za smeštaj lica lišenih slobode bez važećeg sudskog ili naloga drugog nadležnog organa. Po unošenju podataka u lični dosije, potrebno je dostaviti upravi detaljne izveštaje o ličnoj situaciji i okolnostima vezanim za svakog maloletnika. O prijemu, premeštaju i otpuštanju maloletnika bez odlaganja se obaveštavaju roditelji, staraoci ili najbliži srodnici.

Po prijemu, svi maloletnici će i to na jeziku koji razumeju dobiti kopiju pravila koja veže u ustanovi, sa adresama institucija kojima se mogu žaliti ili obratiti za pravnu pomoć. Takođe, treba im pomoći da shvate svoja prava i obaveze.

Maloletnika ne treba premeštati iz jedne ustanove u drugu arbitrarno. Ako do toga dođe (kao i u svim ostalim slučajevima u kojima se on prebacuje iz ustanove na drugo mesto), predviđeno je da se prevoz obavlja o trošku uprave, vozilom sa

²⁹ U pravilu 21 detaljno su navedeni podaci koji se moraju naći u dosijeu svakog maloletnika: o njegovom identitetu; o organu koji je odredio zatvaranje i razlozi za izricanje te mere; dan i sat prijema, premeštaja i otpuštanja; detalji o obaveštavanju roditelja i staratelja; podaci o fizičkim i mentalnim zdravstvenim problemima, a posebno o zloupotrebi droga i alkohola.

odgovarajućom ventilacijom i svetlom, u uslovima koji im ne smeju nanositi patnju ili ih ponižavati.

◆ Klasifikacija

Po prijemu potrebno je izraditi izveštaj o psihičkim i društvenim karakteristikama maloletnika i, zajedno sa izveštajem medicinskih službenika koji ga je pregledao po prijemu, proslediti direktoru u cilju određivanja najpovoljnijeg smeštaja maloletnika unutar ustanove, nivoa staranja i programa koji treba sprovesti. U slučajevima kada dužina boravka u ustanovi dozvoljava, osoblje će pripremiti pisani individualni plan postupanja precizirajući ciljeve, vremenski okvir i sredstva. Lišenje slobode treba da se vrši na takv način koji uzima u obzir njegove specifične potrebe, status i posebne zahteve i koji im obezbeđuju zaštitu od štetnih uticaja i rizičnih situacija.

Glavni kriterijum po kome se vrši razvrstavanje maloletnika u ustanovi treba da bude vrsta staranja koju im je neophodno obezbediti i zaštita njihovog integriteta i dobrobiti. Oni treba da budu smešteni odvojeno od punoletnika, izuzev ako se radi o članovima iste porodice. Jedino ukoliko to može koristiti maloletniku, on može – pod kontrolisanim uslovima – biti smešten sa brižljivo odabranim punoletnim licem.

Treba osnovati otvorene ustanove bez ikakvih ili sa minimalnim obezbeđenjem. Kapacitet takvih zavoda treba da bude mali. Kada se radi o ustanovama zatvorenog tipa, broj u njima smeštenih maloletnika treba da bude što manji kako bi im bio obezbeđen individualizovan tretman.

Neophodno je decentralizovati ustanove za smeštanje maloletnika kako bi im bio omogućen kontakt sa članovima porodica. Male ustanove takođe treba da budu integrisane u socijalno, ekonomsko i kulturno okruženje zajednice.

◆ Fizički ambijent i smeštaj

Smeštaj i usluge namenjeni maloletnicima treba da u potpunosti odgovaraju njihovom dostojanstvu i zdravstvenim potrebama. Ambijent treba da bude prilagođen cilju boravka ustanovi – rehabilitaciji. Takođe, treba da poštuje privatnost lica, odgovara njihovoj potrebi za čulnim stimulansima i omogućava aktivnosti kojima se oni mogu baviti u slobodno vreme.

Ustanove za maloletnike ne treba smeštati u predelima gde postoji rizik po zdravlje i drugi rizici i opasnosti. Arhitektonska rešenja i raspored prostorija treba da svedu rizik od požara na minimum i da osiguraju evakuaciju u takvim slučajevima. Treba da postoji alarmni sistem i uvežbane procedure postupanja u rizičnim situacijama.

U skladu sa lokalnim standardima, prostor namenjen spavanju treba da čine male spavaonice ili jednokrevetne sobe. Da bi se osigurala bezbednost svakog maloletnika, tokom vremena određenog za spavanje treba da postoji stalan i nenametljiv nadzor. Maloletniku treba da bude obezbeđena adekvatna – čista, u dobrom stanju i dovoljno često menjana – posteljina.

Sanitarne instalacije treba svakom maloletniku da omoguće zadovoljenje fizičkih potreba uz poštovanje privatnosti i u higijenskim uslovima.

Ključni element prava na privatnost i činilac od ključnog značaja za psihičku dobrobit maloletnika je omogućavanje ovom de poseduje lične predmete. Za one predmete koje nije odabrao da zadrži predviđena je posebna procedura smeštaja i čuvanja u dobrom stanju. Oni mu se pri otpuštanju iz ustanove vraćaju (kao i novac koji je bio deponovan). Poseban režim (koji podrazumeva učešće medicinskog osoblja) postoji i za lek koji mu bude upućen ili je kod njega nađen.

Maloletnicima treba omogućiti da nose sopstvenu odeću, a ako ne iskoriste to pravo ustanova treba da im obezbediti ličnu odeću u skladu sa klimatskim uslovima. Ona ne sme da bude ponižavajuća ili degradirajuća.

Hrana treba da bude pripremljena na odgovarajući način i servirana u vreme obroka; da u pogledu količine i kvaliteta zadovoljava dijetetske, higijenske i zdravstvene standarde, kao i verske i kulturološke zahteve.

Čista pijaća voda treba da bude dostupna svakom maloletniku u bilo koje vreme.

♦ **Obrazovanje, stručna obuka i rad**

Maloletnici u uzrastu za obavezno školovanje imaju pravo na obrazovanje koje odgovara njegovim sposobnostima i potrebama. Ono treba da ga pripremi za povratak u društvo i zbog toga se tako organizuje³⁰ da maloletnik po otpuštanju može bez teškoća nastaviti školovanje. U tom cilju je predviđeno da na diplomama i drugim potvrdama koje steknu tokom lišenja slobode nema podataka o tome da su stečene u toku boravka u ustanovi. Posebnu pažnju uprava zavoda treba da posveti obrazovanju sledećih kategorija maloletnika: stranaca i pripadnika etničkih i kulturnih manjina. Nepismeni i oni sa kognitivnim problemima imaju pravo na specijalno obrazovanje.

I maloletnici stariji od uzrasta u kome je predviđeno obavezno školovanje, imaju pravo da nastave obrazovanje. Svaka ustanova treba da obezbedi biblioteku, a maloletnike treba podsticati da koriste ne samo knjige namenjene obrazovnom procesu, već i zabavnog karaktera.

Maloletnici lišeni slobode imaju pravo da se obučavaju za zanimanje koje će im omogućiti buduće zaposlenje. Treba im, u okviru odgovarajuće profesionalne orijentacije i zahteva uprave zavoda, omogućiti da izaberu željenu vrstu rada/posla. Sve to, uz poštovanje nacionalnih i međunarodnih standarda koji se odnose na dečiji rad.

Kada god je to moguće, maloletnicima treba omogućiti da obavljaju poslove u okviru lokalne zajednice jer im se na taj način povećavaju šanse da se po povratku u svoju sredinu lakše zaposle. Ukoliko su uposleni unutar ustanove, organizacija i metodi rada treba što više da odgovaraju obavljanju sličnog posla u zajednici. Ni u jednom od ovih slučajeva sticanje profita (za ustanovu ili treće lice) ne sme da bude ispred interesa maloletnika i njegove obuke.

Radno angažovana maloletna lica imaju pravo na pravednu naknadu. Deo zarade treba ostavljati u ušteđevinu koja će pri otpuštanju biti predata maloletniku.

30 Po pravilu, ono se odvija izvan ustanove, u redovnim školama, a u svakom slučaju od strane kvalifikovanih nastavnika i po opštim programima.

Ostatak zarade on može koristiti za sopstvene potrebe, za obeštećenje žrtve ili slanje porodici ili drugim licima van ustanove.

◆ **Rekreacija**

Maloletnici imaju pravo da određeno vreme posvete slobodnim dnevnim aktivnostima, koje uključuju i razvoj umetničkih i zanatskih veština. Kada god to vremenske prilike dozvoljavaju, biće im omogućeno da na se na otvorenom rekreiraju i treniraju. Za te aktivnosti treba im omogućiti prostor i opremu. Onima kojima je potrebna, biće obezbeđena korektivna fizička terapija i vežbe pod medicinskim nadzorom.

◆ **Religija**

Maloletnik može zadovoljiti svoje verske i duhovne potrebe bilo posećivanjem verske službe (ustanova će angažovati predstavnike veroispovesti da je održavaju i posećuju maloletnike), bilo obavljanjem sopstvenih obreda i držanjem sakralnih predmeta svoje veroispovesti. Maloletnik se može slobodno odreći verskog obrazovanja, savetovanja ili indoktrinacije.

◆ **Medicinska zaštita**

Svakom maloletniku će biti pružena medicinska zaštita – preventivna ili ona u cilju lečenja (uključujući stomatološku, oftalmološku i mentalnu) – i potrebni dijetetski proizvodi. Kada god je to moguće, medicinsku zaštitu pružiće im zdravstvene ustanove u zajednici.

Odmah po prijemu u ustanovu, a u cilju utvrđivanja eventualnog prethodnog zlostavljanja i fizičkih i psihičkih stanja koja zahtevaju medicinsko staranje, maloletnik ima pravo na lekarski pregled.

Medicinska služba koja se bavi maloletnicima nastoji da otkrije sva stanja i uslove medicinskog karaktera koji mogu ometati njihovu društvenu integraciju (fizička ili mentalna bolest, zloupotreba supstanci). Zavodi za maloletnike treba da imaju neposredan pristup odgovarajućim medicinskim ustanovama i opremi. Takođe, treba da ima osoblje obučeno za preventivnu zaštitu i hitnu medicinsku pomoć. Ono treba odmah da pregleda maloletnika koji je bolestan, ima zdravstvene tegobe ili se na njih žali. Takođe, svaki zdravstveni radnik koji smatra će se daljim sprovođenjem lišenja slobode, štrajkom glađu i u drugim okolnostima zdravlje maloletnika pogoršati, dužan je da odmah obavesti upravnika ustanove i nezavisne organe zadužene da se staraju za dobrobit tih lica.

Duševno bolesni maloletnici leče se u specijalizovanim ustanovama izvan zavodskog sistema. Sa odgovarajućim organima treba obezbediti nastavak potrebnog lečenja i posle otpuštanja iz ustanove.

Zavodi u koje se smeštaju maloletnici dužni su da donesu programe prevencije i rehabilitacije od zloupotrebe droga, prilagođene uzrastu, polu i drugim potrebama maloletnika. Te programe primenjuje stručno osoblje, kao i programe detoksikacije zavisnika od alkohola.

Kvalifikovano osoblje može maloletnicima dati samo medicinskim potrebama opravdane lekove, po pravilu uz njihov pristanak. Zabranjeno je davanje medikame-

nata radi dobijanja priznanja ili obaveštenja, kao i u cilju kažnjavanja ili kao sredstva prinude. Maloletnici ne smeju biti korišćeni za testiranje eksperimentalne upotrebe lekova i tretmana.

◆ Obaveštenje o bolesti, povredi ili smrti

Krug lica koja imaju pravo da od upravnika ustanove traže obaveštenje o zdravstvenom stanju maloletnika ili njegovoj bitnoj promeni čine članovi njegove porodice i drugo lice koje maloletnik odredi. Upravnik je takođe dužan da navedeni krug lica (i diplomatskog predstavnika zemlje čiji je maloletnik državljanin) odmah obavesti i o premeštaju maloletnika u medicinsku instituciju zbog kliničkog lečenja ili o kliničkom lečenju u zavodu koje traje duže od 48 časova.

Najbliži srodnici u slučaju smrti maloletnika lišenog slobode imaju pravo da ostvare uvid u dokument kojim se konstatuje smrt, da vide telo i odrede šta će biti sa njim. U svakom ovakvom slučaju neophodno je da se sprovede nezavisna istraga o uzroku smrti, a njihovi rezultati će biti predloženi rodbini. Istraga je obavezna i ako je smrt maloletnika nastupila do šest meseci po otpuštanju iz zavoda i ako ima osnova da se veruje da je taj događaj u vezi sa lišenjem slobode.

Maloletnik treba da bude, što je pre moguće, obavešten o smrti, teškoj bolesti ili povredi bliskog člana porodice i treba mu omogućiti da prisustvuje sahrani ili da poseti obolelog srodnika.

◆ Kontakti sa spoljnim svetom

Ovi kontakti predstavljaju neodvojiv deo pravednog i humanog postupanja i pripreme za povratak maloletnika u društvo. Treba im dopustiti da kontaktiraju da porodicom, prijateljima, predstavnicima uglednih organizacija; takođe, treba im dati dozvolu da napuste ustanovu radi posete porodici ili zbog obrazovnih, profesionalnih ili drugih važnih razloga. Vreme ovako provedeno izvan ustanove uračunava se u trajanje kazne.

Maloletnik ima pravo da prima redovne i česte (po pravilu jednom nedeljno, najmanje jednom mesečno) posete, u uslovima koji respektuju njegovo pravo na privatnost, kontakt i neograničenu komunikaciju sa porodicom i braniocem. Takođe, on ima pravo da prima poštu, kao i da sa licima koje odabere komunicira pismeno ili telefonom najmanje dvaput nedeljno (osim u slučajevima kada postoje zakonska ograničenja). Najzad, treba mu omogućiti da se redovno informiše kroz praćenje štampe, publikacije, radio i TV programe, igrane filmove i putem poseta legalnih klubova i organizacija za čije delovanje je zainteresovan.

◆ Ograničenja fizičke prinude i upotreba sile

Upotreba sredstava prinude je zabranjena, osim u pravilu 64 izričito predviđenih situacija: radi se samo u izuzetnim slučajevima, kada su svi drugi metodi kontrole iskorišćeni i samo na osnovu izričitog odobrenja, datog na osnovu zakona i u skladu sa unutrašnjom regulativom. Po naređenju direktora uprave, primeniće se da bi se sprečilo samopovređivanje maloletnika, povreda drugih ili ozbiljno uništavanje imovine. U svakom slučaju, moraju biti korišćena restriktivno i samo u najkraćem mogućem periodu, a njihova primena ne sme dovesti do poniženja i degradaci-

je maloletnika. Direktor uprave će u svim slučajevima u kojima do primene prinude dođe odmah konsultovati medicinsko i drugo osoblje i o tome izvestiti više organe.

Nošenje i upotrebu oružja od strane osoblja treba zabraniti u svim zavodima u kojima su zatvoreni maloletnici.

◆ Disciplinski postupci

Disciplinske mere i postupci u funkciji su očuvanja bezbednosti i uređenog zajedničkog života i trebalo bi da budu u skladu sa poštovanjem urođenog dostojanstva maloletnika i osnovnog cilja postupanja sa njima: usađivanja pravednosti, samopoštovanja i uvažavanja osnovnih prava svih ljudi.

Strogo su zabranjene sve disciplinske mere koje predstavljaju svirepo, nehumano ili ponižavajuće postupanje – telesne kazne, zatvaranje u mračnu ćeliju ili zatvoreni prostor, smeštanje u samicu i sve druge kazne koje mogu da ugroze fizičko i mentalno zdravlje maloletnika. Takođe, nijedan razlog ne može opravdati redukovanje obroka i ograničavanje ili uskraćivanje kontakata sa porodicom.

Rad ne može biti određen kao disciplinska mera jer je on obrazovno sredstvo i način da se kroz učvršćivanje samopoštovanja maloletnika on pripremi za povratak u društvenu zajednicu.

I kod disciplinskog kažnjavanja maloletnika mora se poštovati princip *ne bis in idem* (za isti disciplinski prekršaj može biti kažnjen samo jednom), a zabranjeno je kolektivno kažnjavanje.

Zakonom i propisima koje usvaja nadležna upravna vlast treba normirati: – koja ponašanja predstavljaju disciplinski prekršaj; – vrstu i trajanje disciplinske mere koja se za takvo delo može izreći; – organ koji je nadležan da izriče mere; – organ koji postupa po žalbama.

Izveštaj o lošem vladanju maloletnika treba odmah podneti nadležnom organu koji će, posle temeljnog proučavanja slučaja, odlučiti o njemu bez odlaganja.

Maloletnik može biti kažnjen samo u skladu sa zakonom i važećom regulativom. Pretpostavke za kažnjavanje je da je prethodno bio na razumljiv način obavješten o prekršaju koji je navodno izvršio i da mu je pružena mogućnost da istakne svoju odbranu, kao i da se žali nadležnom nepristrasnom organu. Postoji obaveza čuvanja potpunih spisa o svim vođenim disciplinskim postupcima.

Ne može se uspostaviti odgovornost maloletnika za dela koja se odnose na vršenje disciplinskih funkcija, osim ako su im one poverene u okviru programa samouprave ili kao vid nadzora nad posebno određenim programima društvenih, obrazovnih ili sportskih aktivnosti.

◆ Nadzor i pritužbe

Za sprovođenje redovnih i nenajavljenih inspekcija preduzetih na sopstvenu inicijativu ovlašćeni su kvalifikovani inspektori ili odgovarajući organi izvan uprave ustanova u kojima su smešteni maloletnici. Navedeni subjekti imaju garantovanu nezavisnost u vršenju svoje funkcije. Moraju takođe imati pravo na neograničeni pristup svim licima zaposlenim u ustanovama u kojima su (ili mogu biti) smešteni maloletnici, svim maloletnicima i spisima tih ustanova.

Svakom maloletniku garantuje se pravo da obavi poverljivi razgovor sa bilo kojim inspektorom.

Inspekcijama koje procenjuju usklađenost sa pravilima koja se odnose na sve aspekte ili uslove institucionalnog života koji utiču na fizičko i mentalno zdravlje maloletnika³¹ treba da prisustvuju pridruženi kvalifikovani medicinski službenici ili javna zdravstvena služba.

Od inspektora se po završetku inspekcije traži da podnesu izveštaj sa nalazima. Obavezni deo izveštaja je ocena koliko se od strane ustanova poštuju važeća pravila nacionalnog zakonodavstva, kao i preporuke o neophodnim merama da se postigne usaglašenost. Kako bi se otvorila istraga i sprovelo gonjenje, postoji obaveza da se nadležnim organima prosledi svaka činjenica koja ukazuje da je došlo do kršenja zakonskih odredaba u vezi sa pravima maloletnika ili pravila o funkcionisanju ustanove u kojoj su oni smešteni.

Svakom maloletniku garantuje se pravo da podnese zahtev ili pritužbu upravniku ustanove i svom ovlašćenom zastupniku. Takođe, on ima pravo da bez cenzure podnese zahtev ili pritužbu centralnoj zavodskoj upravi, sudu ili drugom odgovarajućem organu, kao i da bez odlaganja bude obavešten o odgovoru.

Treba uspostaviti nezavisnu službu (ombudsman) za primanje i ispitivanje pritužbi maloletnika lišenih slobode i pružanje pomoći radi postizanja pravične nagodbe.

Svakom maloletniku, a naročito onom koji je nepismen, treba garantovati pravo da od raznih subjekta³² traže pomoć radi podnošenja pritužbe.

◆ Povratak u zajednicu

Svim maloletnicima treba omogućiti da koriste rešenja uspostavljena kako bi im se po otpuštanju pomoglo da se vrate u društvo, uključe u porodicu i obrazovni proces i da se zaposle. U tom cilju osmišljavaju se posebne procedure koje uključuju raniji otpust i posebni kursevi.

Treba uspostaviti službe koje imaju zadatak da pomognu maloletnicima da se vrate u društvo i da se umanje predrasude prema njima. Te službe se staraju da im se osigura odgovarajući smeštaj, zaposlenje, odeća i sredstva za izdržavanje po otpuštanju, a sve u cilju uspešne reintegracije maloletnika. U istom cilju, predstavnici tih agencija treba da budu konsultovani i da imaju pristup maloletnicima u vreme dok su zatvoreni.

V– Osoblje (pr. 81–87)

Osoblje zavoda u kojima su smešteni maloletnici treba da bude kvalifikovano i sastavljeno od odgovarajućih stručnjaka.³³ Po pravilu, oni treba da bude u stalnom radnom odnosu, a ukoliko postoji potreba, mogu biti uključeni i volonteri i povremeno angažovana lica. U skladu sa individualnim potrebama i problemima zatvo-

31 U pravilu br. 73 navode se, primera radi: fizičko okruženje, higijena, smeštaj, hrana, fiskultura i medicinske usluge.

32 Članova porodice, pravnog zastupnika, humanitarnih organizacija i drugih.

33 Pravilo 81 navodi nastavnike, instruktore, savetnike, socijalne radnike, psihijatre i psihologe.

renih maloletnika, ustanove treba da iskoriste sva prikladna popravna, obrazovna, moralna, duhovna i druga sredstva i oblike pomoći raspoložive u okviru zajednice.

Uprava vrši pažljiv izbor osoblja svih vrsta i nivoa jer od njihovog integriteta, humanosti, sposobnosti i lične podobnosti za rad sa maloletnicima zavisi i samo upravljanje ustanovama. Osoblje zato treba da čine adekvatno plaćeni profesionalni službenici, muškarci i žene, jer je to način da se privuku i zadrže lica odgovarajućih kvaliteta. Njih treba stalno podsticati da svoje dužnosti ispunjavaju predano, profesionalno, pravedno, humano i efikasno, da se sve vreme ponašaju tako da zadobiju poštovanje maloletnika pružajući im pozitivan uzor i ispravan pogled na svet.

Uprava treba da olakša komunikaciju i saradnju između različitih kategorija osoblja u ustanovi, kao i između osoblja (naročito onog koje je u neposrednom kontaktu sa maloletnicima) i uprave jer je to uslov da i jedni i drugi ispune svoje dužnosti.

Da bi osoblje bilo u stanju da deluje efikasno, treba da prođe obuku iz oblasti dečije psihologije, dobrobiti dece i međunarodnih standarda o njihovim pravima (uključujući i ova Pravila) i ljudskim pravima uopšte. Osoblje treba da u odgovarajućim intervalima pohađa kurseve obuke u službi.

Upravnik ustanove treba da bude kvalifikovan za obavljanje svog posla, da ima sposobnosti za upravljanje i odgovarajuću obuku i iskustvo i da bude angažovan sa punim radnim vremenom.

Osoblje ustanove treba da u obavljanju svojih dužnosti poštuje i štiti ljudsko dostojanstvo i osnovna ljudska prava svih maloletnika, što se ispoljava naročito u sledećem: – ni pod kojim izgovorom i u bilo kojim okolnostima nijedan član ustanove ne sme da vrši, podstiče ili toleriše bilo koji vid mučenja, okrutnog ili ponižavajućeg postupanja, kažnjavanja ili disciplinovanja; – svi pripadnici osoblja odlučno se suprotstavljaju korupciji i bez odlaganja izveštavaju nadležne organe o svim takvim slučajevima; – svi oni dužni su da poštuju ova Pravila i da izveste pretpostavljene ili organe koji vrše nadzor da je došlo do njihovog ozbiljnog kršenja, kao i da preduzmu odgovarajuća pravna sredstva radi otklanjanja posledica; – celokupno osoblje obezbeđuje potpunu zaštitu fizičkog i psihičkog zdravlja maloletnika, uključujući zaštitu od fizičke, seksualne i emotivne zloupotrebe i eksploatacije i da obezbedi medicinsku zaštitu kad god je to potrebno: – ono treba da poštuje pravo maloletnika na privatnost, a posebno da zaštiti poverljive podatke o maloletniku i njegovoj porodici do kojih dođe u službi; – najzad, ono treba da nastoji da se umanjni razlika između uslova života u ustanovi i izvan nje, a naročito onih razlika koje dovode do nepoštovanja dostojanstva maloletnika kao ljudskih bića.

2.2. *Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu*

Ovaj dokument koji se u literaturi naziva i **Tokijska pravila** usvojen je 1990. godine³⁴ kako bi se uticalo na pravosuđe u svim zemljama da u što većoj meri poseže za merama koje predstavljaju alternative kazni zatvora. Tokijska pravila sastoje se iz

34 *UN Standard Minimal Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules); Adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990.*

osam celina u kojima su pored osnovnih principa, sadržana i pravila o postupanju u fazi pre suđenja, u toku sudskog postupka i izricanja presude; posle izricanja presude; o primeni mera alternativnih institucionalnom tretmanu; o osoblju; o volonterima; i o istraživanjima, formulisanju politike i vrednovanju.³⁵ Treba napomenuti i da je ovim Pravilima uveden mehanizam podsticanja država da prošire primenu mehanizama za skretanja kaznene reakcije prema maloletnicima od zatvaranja ka alternativnim postupcima. Zato se od država članica traži da svakih pet godina (počev od 1994.) izveštavaju o primeni ovih Pravila, a od Generalnog sekretara da Veće za prevenciju i kontrolu kriminaliteta izveštava o njihovom sprovođenju.³⁶

I Opšti principi

Kao *Osnovni ciljevi* (pr. 1.1–1.5) ovih Standardnih minimalnih pravila navode se: – podsticanje primene alternativa uz poštovanje minimalnih garancija licima kojima se izriču; – da se osigura odgovarajuća ravnoteža između prava konkretnog prestupnika, prava žrtava i interesa društva da obezbedi javnu sigurnost i prevenciju kriminaliteta; – manje korišćenje zatvaranje i racionalizacija kaznene politike u državama članicama, uz vođenje računa o poštovanju ljudskih prava, zahteva društvene pravde i potreba prevaspitanja prestupnika – veće učešće lokalne zajednice u primeni krivičnog zakonodavstva; – razvijanje kod prestupnika odgovornosti prema zajednici; – primena alternativnih mera u skladu sa političkim, ekonomskim, društvenim i kulturnim uslovima svake zemlje.

U drugom delu ove celine *Obim alternativnih mera* (2.1–2.7) ukazuje se da se one, u skladu sa principom minimalne intervencije i bez diskriminacije, primenjuju na sva lica koja se mogu optužiti, kojima se može suditi ili se mogu poslati na izdržavanje kazne (za sve njih koristi se izraz „prestupnik“). U skladu sa načelom individualizacije (prilagođavanja mere težini učinjenog prestupnika, njegovoj ličnosti i poreklu), potrebom društva da se zaštiti, ali i da se izbegne nepotrebno korišćenje kazne zatvora – krivično zakonodavstvo treba da obezbedi širok izbor alternativnih mera u svim fazama krivičnog postupanja, ali tako da one ne zatvore mogućnost konzistentnog sankcionisanja (primene institucionalnih mera).³⁷ Takođe, primena alternativa ne sme da bude smetnja ukidanju kažnjavanja i dekriminalizaciji – naprotiv, ona je korak u tom pravcu. Sve u svemu, treba širiti učešće lokalne zajednice u rešavanju problema prestupnika, uz tendenciju sužavanja primene sudskog postupka. Korišćenje alternativnih mera treba ohrabrivati, pratiti i evaluirati.

Treća celina *Pravna zaštita* (3.1–3.12) počinje konstatacijom da je uvođenje, definisanje i sprovođenje alternativa regulisano zakonom. Kriterijumi za izbor mere koja će biti primenjena su priroda i težina prestupa, lične crte i poreklo učinioaca, svrha kažnjavanja i prava žrtve. Nijedna alternativna mera koja nameće neke obave-

35 Iako se u dokumentu izričito ne navodi da je ekskluzivno namenjen postupanju sa maloletnicima, ne samo da se – po logici stvari – primenjuju prvenstveno prema ovoj kategoriji lica, nego se ona po pravilu nalaze i u zbirkama dokumenata o pravima deteta i maloletničkom pravosuđu (kakva je ona izdata od UNICEF-a u Beogradu), a naveden je i u jednom novijem zborniku tekstova sa skupa o primeni alternativnih sankcija u našem regionu: Stevanović, Vujić /2018/.

36 –v. Ignjatović, 2013:21

37 Tokijska pravila u pr. 2.3 upotrebljavaju izraz „consistent sentencing“.

ze prestupniku, bez obzira u kojoj fazi postupka se primenjuje, ne može se primeniti bez pristanka prestupnika.

Sud ili drugi nezavisan organ zadužen je da prati sve faze krivičnog postupka i obezbeđuje zakonito postupanje svih učesnika. Odluke o primeni alternativnih mera podležu, na zahtev prestupnika reviziji od strane suda ili drugog nadležnog nezavisnog organa. Takođe, prestupnici imaju pravo da podnesu zahtev ili da ulože žalbu sudu ili drugom navedenom organu o stvarima koje se tiču njihovih prava u vezi sa primenom alternativnih mera, a potrebno je ustanoviti sličan mehanizam i kada se radi o kršenju međunarodno priznatih ljudskih prava.

Alternativne mere ne smeju sadržati medicinske ili psihološke eksperimente sa prestupnicima, niti postupanja koja sadrže nepotreban rizik da budu fizički ili psihički povređeni. One treba da štite dostojanstvo tih lica i pravo na privatnost njih i njihovih porodica. U primeni alternativa, prava prestupnika ograničavaju se samo u meri koju je propisao nadležni organ vlasti koji je doneo odluku meri. Lični podaci o tim pojedincima su strogo poverljivi i dostupni su samo ovlašćenim,³⁸ a ne i trećim licima.

U delu 4. koji je nazvan *Pridržavanje klauzula*³⁹ (pr. 4.1.) navodi se da se nijedna odredba u Tokijskim pravilima ne može tumačiti tako da isključuje primenu Standardnih minimalnih pravila UN za maloletničko pravosuđe, Skupa pravila o zaštiti svih lica lišenih slobode (uključujući i pritvorenike) i bilo kog drugog instrumenta i standarda postupanja sa prestupnicima koji uređuju njihova od međunarodne zajednice priznata ljudska prava.

II Faza pre suđenja

U ovom delu Tokijskih pravila nalaze se dve celine: u prvoj (5. *Odluke koje se donose pre suđenja* – pravilo 5.1.) se ukazuje se na potrebu da se policija, tužilaštvo ili druge agencije koje rešavaju krivične predmete ovlaste da (pod određenim uslovima)⁴⁰ oslobode prestupnika ako smatraju da sudski postupak protiv njega nije potreban.

Druga (6. *Izbegavanje pritvora pre suđenja* – 6.1–6.3.) je mnogo značajnija za predmet kojim se bavimo u ovom radu. Jer se tu naglašava da je pritvor (čak i kada se uzme u obzir potreba za isleđivanjem navodnog prestupa i zaštita društva i žrtve) krajnja mera u krivičnom postupku. On ne treba da traje duže od vremena koje je neophodno da se ostvare ciljevi navedeni u pravilu 5.1 (zaštita društva, prevencija kriminaliteta ili unapređenje poštovanja zakona i prava žrtava) i treba ga sprovoditi humano, uz poštovanje dostojanstva koje svako ljudsko biće stiče rođenjem. Na odluku kojom mu je određen pritvor prestupnik ima pravo žalbe nadležnom organu.

38 U pravilu 3.12 kao takvi se navode oni koji imaju neposredan interes za rešavanje prestupnikovog slučaja.

39 U prevodu koji je izdao UNICEF za engleski izraz „*Saving clause*“ naveden je pogrešan prevod „Odredba o izuzeću“ kao da se radi o pravu stranke da traži izuzeće onoga ko treba da donese odluku o njenom pravu.

40 Oni će biti navedeni u nastavku.

III Faza suđenja i izricanja presude

Celina 7. (*Izveštaji o socijalnom statusu* – pravilo 7.1.) je od manjeg značaja za nas⁴¹ od sledeće: 6. *Presuđenje* (8.1–8.2). Od suda se očekuje da pri donošenju odluke da li će prestupniku izreći alternativnu meru ima u vidu potrebu prestupnika za prevaspitanjem, zaštitu društva od kriminaliteta i interese žrtve, kao i da uzme u obzir mišljenje prestupnika.

Postupajući na taj način sud je vlastan da donese neku od mera koje se izričito navode u pravilu 8.2. To su: 1– admonitivne (upozoravajuće) sankcije: prekor, ukor ili opomena; 2– uslovno puštanje na slobodu; 3– statusne kazne⁴²; 4– ekonomske sankcije i novčana kazna; 5– konfiskacija i eksproprijacija; 6– povraćaj oduzetog od žrtve ili nalog za naknadu štete; 7– izrečena, pa (trajno ili privremeno) suspendovana kazna; 8– uslovna kazna uz nadzor od strane suda; 9– nalog za rad u zajednici; 10– slanje u disciplinski centar; 11– kućno zatvaranje⁴³; 12– bilo koji drugi način neinstitucionalnog tretmana; i 13– kombinacija navedenih mera.

IV Faza posle izricanja presude

Deo 9. (*Odlučivanje posle izricanja presude* – 9.1–9.4)) odnosi se na prestupnike kojima je izrečena mera upućivanja u kaznenu ustanovu. Kako bi se izbegla institucionalizacija⁴⁴ tih lica i pružila im se pomoć u njihovom što ranijem povratku u društvo, nadležni organi treba da na raspolaganju imaju veći broj mera. U pravilu 9.2. navode se sledeće: – odsustvo i smeštaj u poluotvorene ustanove; – otpust zbog rada ili obrazovanja; – različite vrste uslovnog otpusta; – skraćenje kazne; – pomilovanje.

O bilo kojoj od mera koje se odnose na otpust iz zavoda ili premeštanje u program mera alternativnih institucionalnom tretmanu treba razmišljati u najranijoj mogućoj fazi postupanja.

Na zahtev prestupnika, odluke o ovim merama podležu reviziji od strane suda ili drugog nezavisnog organa.

V Primena alternativnih mera

Ovde su pravila podeljena u nekoliko celina: 10. Nadzor; 11. Trajanje; 12. Uslovi; 13. Tretmanski proces; i 14. Disciplina i kršenje uslova.

41 Odnosi se na potrebu da sud koristi podatke o prestupniku koji utiču na odluku (u pitanju su socijalne činjenice koje su od značaja za ranije prestupe tog lica). Njih sudu dostavljaju nadležni službenici ili organi u izveštaju.

42 U anglosaksonskom pravu, ove sankcije se izriču maloletnicima za „statusne delikte“ koji nisu kažnjivi ako ih izvrši punoletno lice – bežanje od kuće ili iz škole, kršenje propisa o vremenu kada su im noćni izlasci zabranjeni (e. *city or county curfew*), posedovanje i konzumiranje alkohola ili cigara, stanje u kome ih ne kontrolišu roditelji ... Takvim delima slede statusne kazne kao što su oduzimanje vozačke dozvole, nalog maloletniku da naknadi štetu ili plati novčanu kaznu, njegovo smeštanje pod nadzor rodbine ili starateljske porodice ili nalog da prisustvuje edukativnim ili savetodavnim programima –v. Davis /2002:249/.

43 Još jedan pogrešan prevod: „house arrest“ nije „kućni pritvor“ kako u publikaciji 6 UNICEF-a stoji na str. 12.

44 Institucionalizam ili prizonizacija je poremećaj u ponašanju zatvorenika koji se, naročito kod dugotrajnih kazni zatvora toliko prilagodi ambijentu kaznene ustanove da više ne želi da izađe na slobodu –v. Clemmer /1958:300/.

U prvoj – *Nadzor* (10.1–10.4) – navodi se da je njegova svrha smanjenje recidiva i pomoć prestupniku da se reintegriše u zajednicu i smanji njegova sklonost kriminalitetu. Ako alternativna mera sadrži vršenje nadzora, on (kao i tretman) treba da bude tako izabran da u svakom pojedinom slučaju pomogne prestupniku da se suoči sa svojim delom.

Nadzor vrše nadležni organi na zakonom propisan način i treba ga po potrebi (zajedno sa tretmanom) povremeno revidirati i prilagođavati. Prestupnicima takođe treba obezbediti potrebnu psihičku, socijalnu i materijalnu pomoć kako bi ojačali svoje veze sa zajednicom i lakše se reintegrisali u društvo.

U drugoj – *Trajanje* (11.1–11.2) – se primena alternativnih mera ograničava na period koji je nadležni organ odredio u skladu sa zakonom. Za slučaj da prestupnik na meru pozitivno reaguje, treba zakonom predvideti da njena primena bude skraćena.

Treća – *Uslovi* (12.1.-13.4) – predviđa da nadležni organ, u skladu sa očekivanjima društva i potrebama i pravima prestupnika i žrtve, može odrediti uslove koje je prestupnik u obavezi da ispuni. Oni moraju biti praktični, precizni i što malobrojniji, usmereni ka smanjenju verovatnoće da će on ponoviti krivično delo i uvećanju izgleda da se reintegriše u društvo, uz istovremeno vođenje računa o potrebama žrtve.

Na početku primene alternativne mere, prestupniku se, usmeno i pismeno, objašnjava o uslovima pod kojim se mera primenjuje, njegovim pravima i obavezama. Nadležni organ može, u skladu sa zakonom i napretkom koji je prestupnik pokazao, izmeniti uslove.

Četvrta celina – *Tretmanski proces* (13.1.-13.6) – započinje konstatacijom da u okviru primene alternativnih mera treba razviti odgovarajuće tretmanske šeme⁴⁵ kako bi se što efikasnije izašlo u susret potrebama lica prema kome je alternativna mera izrečena. U tom sklopu biće učinjen napor da se razume sredina iz koje prestupnik dolazi, njegova ličnost, sposobnosti i vrednosti, inteligencija i naročito – okolnosti koje su dovele do izvršenja krivičnog dela.

Nadležni organ otvara i vodi spis o svakom prestupniku. Za primenu tretmana zaduženi su stručnjaci odgovarajućih kvalifikacija i praktičnog iskustva, a broj predmeta u kojima su angažovani treba da bude toliki da obezbeđuje efikasno sprovođenje tretmana prestupnika; nadležni organ može u sprovođenje alternativnih mera uključiti i zajednicu i organe zadužene za pružanje socijalne podrške.

U petoj – *Disciplina i kršenje uslova* (14.1.-14.6) – se konstatuje da kršenje uslova od strane prestupnika može dovesti do izmene ili ukidanja alternativne mere. Nadležni organ tako može odlučiti tek posle brižljivog preispitivanja činjenica koje navode lice koje vrši nadzor i prestupnik.

Neuspeh u primeni alternativne mere ne mora značiti automatsku primenu kazne zatvora. Nadležni organ u toj situaciji može pokušati da primeni neku drugu alternativnu meru, a zatvor će se primeniti samo ukoliko ne postoji takva mera. Ukoliko do toga dođe, prestupnik ima pravo da se na takvu odluku žali sudu ili drugom nezavisnom nadležnom organu.

45 Pravilo 13.1. izričito navodi sledeće: rad na slučaju (e. *case work*), grupnu terapiju, rezidencijalne programe i posebna tretman različitih kategorija prestupnika.

Zakonom se uređuju ovlašćenja za hapšenje i pritvaranje prestupnika koji je pod nadzorom, a povredio je uslove određene uz izrečenu alternativnu meru.

VI Osoblje

Ovde se nalaze pravila o angažovanju i obučavanju osoblja, volonterima i angažovanju drugih resursa zajednice.

U delu *Angažovanje osoblja* (15.1–15.3) zabranjuje se svaki vid diskriminacije u tom procesu i to po osnovu bilo kog kriterijuma. Politika zapošljavanja treba da bude u skladu sa javnom politikom afirmativnog postupanja i da odražava razlike koje postoje među prestupnicima koje podvrgavamo nadzoru. Lica koja se zapošljavaju na poslovima primene alternativnih mera moraju posedovati odgovarajuće lične karakteristike, profesionalne kvalifikacije i praktično iskustvo. Pretpostavka za angažovanje i zadržavanje kvalifikovanog osoblja je da im se obezbedi ne samo odgovarajući status, plata i druge pogodnosti primerene prirodi posla, nego i mogućnost da se profesionalno razvijaju i napreduju u karijeri.

Obučavanje osoblja (16.1–16.3) ima za svrhu da im se ukaže na odgovornost koju imaju za prevaspitanje prestupnika i poštovanje njihovih prava, kao i za zaštitu društva. Deo obuke je i osposobljavanje za saradnju i koordinaciju aktivnosti sa zainteresovanim agencijama.

Pre stupanja na posao, osoblje se podvrgava obuci kojom se upoznaje sa prirodom alternativnih mera, svrhom nadzora i različitim tretmanima koji se primenjuju. Posle zaposlenja, osoblje treba da održava i usavršava svoje znanje i stručnost pohađanjem programa i kurseva uz rad za koje treba obezbediti odgovarajuće prostore.

VII Volonteri i drugi resursi zajednice

Učestvovanje javnosti (17.1–17.2) u provođenju alternativnih mera je komplementarno delovanju krivičnog sistema. Ono je od izuzetne važnosti pošto se na taj način poboljšavaju odnosi između prestupnika i porodice odn. zajednice. Takođe, učestvovanje javnosti pruža mogućnost članovima zajednice da doprinesu zaštiti društva u kome žive.

Deo naslovljen *Razumevanje i saradnja javnosti* (18.1–18.4) sadrži preporuku da se vladine organizacije, privatni sektor i javnost uopšte ohrabre kako bi podržali volonterske organizacije koje se zalažu za alternativne mere. U tu svrhu treba redovno održavati konferencije, seminare i druge aktivnosti u cilju jačanja svesti o potrebi da se javnost uključi u primeni alternativa i o značaju koju ona u tom pogledu ima.

Sva sredstva masovne komunikacije treba koristiti kako bi se stvorio konstruktivan stav javnosti prema širokoj primeni alternativa i društvenoj reintegraciji prestupnika.

Volonteri (19.1–19.3) moraju biti brižljivo birani i angažovani na osnovu njihove sklonosti i spremnosti da rade, a treba ih i pravilno obučiti za vršenje određenih poslova koje će obavljati. Takođe, treba da dobiju podršku i savete od nadležnih organa, kao i da, u skladu sa svojim sposobnostima i potrebama prestupnika, savetima i drugim oblicima pomoći ohrabruju prestupnike i njihove porodice da učvršćuju i umnožavaju kontakte sa zajednicom.

Volontere treba osigurati od nesrećnog slučaja, povreda i odgovornosti u vreme vršenja njihove dužnosti. Takođe, treba im nadoknaditi i određene troškove koje su imali vršeći poslove u korist zajednice.

VIII Istraživanja, planiranje, formulisanje politike i ocenjivanje

Pod naslovom *Istraživanja i planiranja* (20.1–20.3) ističe se da treba zainteresovati javne i privatne organizacije za organizovanje i promociju istraživanja o primeni alternativnih mera. Istraživanja o problemima sa kojima se susreću klijenti, praktičari, zajednica i subjekti koji donose odluke o politici društva treba da se vrše redovno. Istraživanja i mehanizam za prikupljanje podataka treba da budu ugrađeni u pravosudni sistem kako bi se prikupljali i analizovali podaci o primeni alternativnih mera.

Formulisanje politike i razvoj programa (21.1–21.2): programe koji sadrže alternativne mere treba sistematično planirati i primenjivati kao integralni deo pravosudnog sistema. Potrebno je redovno ocenjivati primenu alternativnih mera, kako bi one bile još uspešnije. Povremeno, treba vršiti reviziju primene tih mera u cilju ocene njihovih ciljeva, funkcionisanja i uspešnosti.

Povezivanje sa značajnim agencijama i aktivnostima (22.1): neophodno je na različitim nivoima uspostavljati veze između službi koje primenjuju alternativne mere i drugih delova sistema pravosuđa, kao i sa (državnim i nevladinim) socijalnim službama u oblasti zdravstvene zaštite, stambene politike, obrazovanja, zapošljavanja i javnog informisanja.

Međunarodna saradnja (23.1–23.2): neophodno je unaprediti naučnu saradnju među državama članica u domenu primene alternativnih mera. Kroz institucije UN za prevenciju kriminaliteta i tretman prestupnika, a u tesnoj saradnji sa Centrom za društveni razvoj i humanitarna pitanja Sekretarijata UN⁴⁶ treba unaprediti naučna istraživanja, osposobljavanje, tehničku pomoć i razmenu informacija između država članica u navedenoj oblasti.

Uz to, potrebno je unaprediti komparativne studije i uskladiti zakonske odredbe kako bi se proširila i olakšala primena neinstitucionalnih mera i preko državnih granica, u skladu sa Modelom ugovora o prenosu nadzora nad uslovno kažnjenim ili uslovno otpuštenim licima⁴⁷.

UMESTO ZAKLJUČKA

Donošenjem navedenih dokumenata Ujedinjene nacije su dale svoj doprinos izgradnji onoga što bi se moglo nazvati „Krivično izvršno pravo za maloletnike“. Pre svega, one su – nezavisno od toga što ti međunarodni instrumenti nemaju istu obaveznost za članice Svetske organizacije – izvršile i i dalje imaju snažan uticaj na

46 Crime Prevention and Criminal Justice Branch of the Centre for Social Development and Human Affairs of the UN Secretariat

47 Model Treaty on the Transfer of Supervision of Offenders Conditionally Sentenced or Conditionally Released (Resolution 45/119, annex).

zakonodavstva svih zemalja u delu koji se odnosi na izvršenje krivičnih sankcija prema ovoj kategoriji učinilaca krivičnih dela.

Kao što je pomenuto na početku rada, svesno smo nastojali da ukažemo na osnovnu sadržinu ovih međunarodnih instrumenta iako se neke od njihovih odredaba delimično poklapaju. Tako je postupljeno ne samo zato da bi se na jednom mestu našla relevantna legislativa Svetske organizacije (što će biti od koristi onima koji se upoznaju sa ovom materijom), nego će omogućiti i istraživačima da uporede koliko su odredbe krivičnog izvršnog prava u našoj zemlji usklađene sa standardima i preporukama Ujedinjenih nacija.

LITERATURA

- Clemmer D. /1958/: *The Prison Community*, Boston
- Davis M. /2002/: *The Concise Dictionary of Crime and Justice*, Thousand Oaks
- Hagan F. /2010/: *Crime Types and Criminals*, Los Angeles
- Ignjatović Đ. /2013/: Izvršenje vanzavodskih krivičnih sankcija mera: međunarodni izvori –in: *Kaznena reakcija u Srbiji –III deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd
- Ignjatović Đ. /2018/: *Kriminologija*, 14. ed. Beograd
- Ignjatović Đ. /2018a/: *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, 6. ed. Beograd
- Ignjatović Đ. /2018b/: Standardna minimalna pravila UN za postupanje sa zatvorenim licima (Nelson Mandela pravila) –in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, vol. VIII (Ignjatović Đ., ed.), Beograd
- Kourakis N. /2003/: A typology of juvenile justice systems in Europe –in: Manganas A. (ed.): *Essays in Honor of Alice Yotopoulos*, Athenes, pp. 251–273
- Leonard D. /2004/: *Vodič kroz Evropsku Uniju*, Beograd
- Stevanović I. Vujuć N. /2018/: Maloletni učinioци krivičnih dela i alternativne krivične sankcije – in: *Alternativne krivične sankcije – regionalna krivična zakonodavstva, iskustva u primeni i mere unapređenja* (Bejatović S., Jovanović I., eds.), Beograd
- Škulić M. /2010/: Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnom pravu, *Crimen – časopis za krivične nauke*, n° 2, pp. 202–227.

DOKUMENTI

- UN Convention on the Rights on the Child*
- UN Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency*
- UN Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty*
- UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice*
- UN Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures*
- UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules)*
- UN World Programme of Action for Youth to the Year 2000 na Beyond*
- UNICEF: *Prava deteta i maloletničko pravosuđe – odbrani međunarodni instrumenti* (1–6), Beograd (bez navođenja godine izdanja)

Dorđe Ignjatović

Faculty of Law, University of Belgrade

INTERNATIONAL SOURCES OF PENAL EXECUTION LAW FOR MINORS – UNITED NATIONS DOCUMENTS

SUMMARY

The United Nations has developed live legislative activity in recent decades in order to impose standards in the enforcement of criminal sanctions against juveniles. The paper pointed to the provisions of those instruments whose provisions are applied in their entirety to the enforcement of criminal sanctions against this category of persons (“primary sources”), and those instruments that only partially touch on this issue (“secondary sources”). Secondary sources in paper are listed as follows: *Convention on the Rights on the Child*, *Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice*, *Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency*, *World Programme of Action for Youth to the Year 2000 na Beyond* and *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules)*; while the following documents were listed as primary sources: *Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty* and *Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures*. By their adoption, the World Organization strongly influenced the development of what could be called the “Penal Executive Law for Juveniles”. These documents, irrespective of the fact that they do not have the same commitment to the members of the World Organization, have done but still have a strong impact on the legislation of all countries in the part relating to the enforcement of criminal sanctions against this category of perpetrators of crimes.

In this paper, we have pointed out the basic content of these international instruments, although some of their provisions are partially aligned. This is done not only in order to find the relevant legislation of the World Organization in one place (and this will be of benefit to those who will be familiar with this matter), but also because it will enable researchers to compare how much the provisions of the criminal executive rights in Serbia are in line with the United Nations standards and recommendations.

Key words: Juveniles, criminal sanctions, executive, United Nations, resolutions, conventions.